

QADIMGI KARVON YO‘LLARINING URBANIZATSION JARAYONLAR VA SHAHARSOZLIK MADANIYATI TARAQQIYOTIDA TUTGAN O‘RNI.

Qudratov Davlatbek Turdibekovich
GulDU “Tarix” kafedrası dotsenti v.b

Annotatsiya. *Qadimgi karvon yo‘llari Sharq va G‘arb o‘rtasidagi aloqalarni mustahkamlabgina qolmay, urbanizatsiya jarayonlari va shaharsizlik madaniyatining shakllanishiga ham katta ta’sir ko‘rsatgan. Ushbu maqolada karvon yo‘llari bo‘yida paydo bo‘lgan qadimiy shaharlarda ijtimoiy-iqtisodiy hayot, hunarmandchilik va me’morchilik taraqqiyoti, shuningdek, aholi zichligi va infratuzilmaning rivojlanishidagi roli yoritiladi. Maqolada tarixiy manbalar va arxeologik topilmalar asosida karvon yo‘llarining shaharsozlik madaniyatiga qo‘shgan hissasi tahlil qilinadi.*

Kalit so‘zlar. *karvon yo‘llari, urbanizatsiya, qadimiy shaharlar, savdo markazlari, me’morchilik, infratuzilma, shaharsozlik madaniyati*

Annotation. *Ancient caravan routes not only strengthened ties between East and West, but also played a vital role in the processes of urbanization and the development of urban culture. This article analyzes the socio-economic life, craftsmanship, and architectural evolution in ancient cities that emerged along these trade routes. It also explores how caravan roads contributed to population concentration and infrastructure development. Based on historical sources and archaeological findings, the paper highlights the significant impact of caravan routes on urban cultural formation.*

Key words. *caravan routes, urbanization, ancient cities, trade centers, architecture, infrastructure, urban culture*

Savdo insoniyat jamiyati hayotining muhim tarkibiy qismi bo‘lib, qadim zamonlardan beri mavjud bo‘lgan. Ma’lumki, ko‘plab xalqlar orasida moddiy mahsulotlar almashinuvi tosh davridayoq amalga oshirilgan. Biroq, hozirgi zamon tushunchasidagi savdo, ya’ni foyda olish maqsadida mahsulot almashinuvi, faqat ishlab chiqarilgan mahsulot va tovarlarning ortiqlari paydo bo‘lganidan keyin rivojlana boshlagan. Ichki, so‘ngra tashqi savdo qadimgi sivilizatsiya markazlari – Xitoy, Hindiston, Qadimgi Misr, Mesopotamiya va Yunoniston kabi mamlakatlarning tarixiy rivojlanishida muhim omilga aylangan.

Savdo aloqalarini amalga oshirish uzoq masofalarga ekspeditsiyalarni talab qilgan, bu esa mamlakatning chekka hududlari va uning chegaralaridan tashqariga safar qilishni o‘z ichiga olgan. Asta-sekin doimiy savdo yo‘llari shakllanib, ular bo‘ylab charchagan sayohatchilar va savdo karvonlari dam olishi uchun stansiyalar yoki mehmonxonalar

qurilgan. Hindistonda, hunarmandlar va savdogarlar shahri Mohenjo-Daroda, qazishmalar davomida umumiy ovqatlanish joylari, hammomlar, omborlar, yopiq bozorlari va mehmonxonalar kabi jamoat binolari topilgan. Shu tariqa, eng qadimgi mehmonxona er.avv. III–II mingyilliklarga oid bo‘lib, Krit orolida Knossos saroyi qarshisida er.avv. XV asrga tegishli mehmonxona o‘rganilgan.

Er. avv. I asrda Sharqda O‘rta yer dengizi bilan Sharqiy Turkistonni bog‘lovchi ulkan karvon yo‘li shakllangan. Keyinchalik bu yo‘l Buyuk Ipak yo‘li nomi bilan mashhur bo‘lgan. Yo‘l Kavkaz, Mesopotamiya, Eron, O‘rta Osiyo va Yettisuv hududlari orqali o‘tib, quduqlar va mehmonxonalar bilan jihozlangan edi. Bu yerlar Parfiya hududida ham ma‘lum bo‘lgan. Parfiya davriga oid Dura-Evrop shahridagi mehmonxona karvon yo‘lida savdo va tranzit nuqtasi sifatida xizmat qilgan. Uning rejalashtirilishi keyingi karvonsaroylarga o‘xshash bo‘lib, markazida katta hovli, uning atrofida esa turli xil xonalar joylashgan edi. Sayohatchilar uchun «yo‘l ko‘rsatkichlari» tuzilgan bo‘lib, unda to‘xtash joylari va ular orasidagi masofalar ko‘rsatilgan. Isidor Xaraksiy tomonidan yozilgan asarda Parfiya hududini bog‘lovchi ikkita «shoh yo‘li» va ulardagi postlar haqida ma‘lumotlar berilgan.

O‘rta asrlarda, arablar kelishidan avval, Markaziy Osiyodagi savdo yo‘llarida mehmonxonalar xalqaro savdoning zarur elementi bo‘lgan. Eronda sosoniylar davrida mudofaa maqsadlariga xizmat qiluvchi, ammo savdo karvonlarini qabul qilish va ta‘minlash uchun moslashtirilgan «savdo qal’alari» qurilgan. Eron bilan taqqoslaganda kuchli markazlashgan hokimiyat bo‘lmagan O‘rta Osiyoda, islomgacha bo‘lgan davrda bunday muassasalar ko‘p bo‘lmagan. Toshkent vohasida o‘rganilgan katta ichki hovliga ega tosh bino, taxminan, er. VII asrga oid karvonsaroy hisoblanadi. Ma‘lumotlarga ko‘ra, Sug‘dda VII–V asrlarda mehmonxonalar bo‘lgan, yozma manbalarga ko‘ra, Zarafshon vodiysining yuqori qismida joylashgan ikkita mehmonxonaning egasi sug‘d hukmdori Divashchich bo‘lgan.

Faqatgina arab fathlaridan so‘ng Sharqda karvonlar uchun mo‘ljallangan standart va yaxshi tanilgan mehmonxona turi shakllangan. Arab mamlakatlarida bunday inshootlar «karvonsaroy», ya’ni «karvonlar uchun saroy» deb atalgan. Turk tillari hukmron bo‘lgan hududlarda esa ularga «xon» nomi qo‘llangan. Shuningdek, «funduq» atamasi ham ma‘lum bo‘lib, u asosan shahar ichidagi mehmonxonalarni ifodalash uchun ishlatilgan. Hijriy yilning dastlabki asrlarida, arablarning fathlari davrida, sharqda din uchun kurashgan g‘oziylar uchun «ribot» deb atalgan qal’alar qurilgan. Keyinchalik, tinchlik davrida, ular yo‘l mehmonxonalari sifatida qayta shakllangan va ko‘pincha «ribot» yoki «rabot» nomini saqlab qolgan. XI–XII asrlarda ba’zi qasrlar (keshklar) ham mehmonxonalarga aylantirilgan.

Karvonsaroylar karvon yo‘llari bo‘ylab, odatda bir kunlik yo‘lga teng masofalarda (taxminan 35–45 km) qurilgan. Ular kuchli devorlari va yagona darvozasi bo‘lgan yaxshi mustahkamlangan qal’alar ko‘rinishini saqlab qolgan. Burchaklar dumaloq minoralar bilan mustahkamlangan, devorlarga yarim minoralar tutashtirilgan. Devorlarning to‘rtburchak shakli ichida keng hovli joylashgan bo‘lib, uning atrofida devorlar bo‘ylab turli maqsadlarga xizmat qiluvchi xonalar: yuk hayvonlari uchun otxonalar, tovarlar uchun omborlar va mehmonlar uchun xonalar joylashgan. Yaxshi jihozlangan karvonsaroylarda hammomlar va deyarli har doim masjidlar mavjud bo‘lgan.

Ba’zi yirik karvonsaroylar, masalan, Raboti Malik haqiqatan ham qasrlarga o‘xshagan va ularning ichida hukmdorlar va boshqa muhim mehmonlar sayohat paytida to‘xtashi uchun maxsus xonalar mavjud bo‘lgani ehtimoldan xoli emas. Karvonlarni qaroqchilardan himoya qilish uchun yo‘l mehmonxonalarida kichik harbiy garnizon joylashgan bo‘lishi mumkin edi. Yaqinida albatta suv manbalari – quduqlar yoki sardobalar bo‘lgan.

Karvonsaroylar nafaqat savdo uchun, balki O‘rta asrlardagi barcha kommunikatsiya tizimi uchun ham muhim rol o‘ynagan. Ko‘pincha savdogarlar karvonlari bilan birga diplomatlar, ziyoratchilar yoki oddiy sayohatchilar ham yo‘lga chiqqan. Masalan, Ibn Fadlon o‘z esdaliklarida Xorazm chegarasida, Ustyurtning chinkida joylashgan Zamjan riboti va «Turklar darvozasi» deb atalgan joy hamda Jit to‘xtash manzilini tilga olgan.

Yirik savdo yo‘llari bo‘ylab karvonsaroylarning qurilishi davlat hokimiyati tomonidan amalga oshirilgan. «Sulton, xon yoki amirning yaxshi shuhrati uning buyrug‘i bilan qurilgan karvonsaroylarning soni va ulug‘vorligiga bevosita bog‘liq edi: uzoq va charchatadigan safardan keyin karvonsaroyning soya-salqin va bezatilgan, arkalar bilan o‘ralgan hovlisiga kirgan yo‘lovchi o‘zini xuddi bu taqvodor hukmdorning shaxsiy mehmoni, o‘z xavfsizligi va qulayligi haqida g‘amxo‘rlik qilayotgan kishi sifatida his qilishi kerak edi».

Ma’lumki, Umaviy xalifasi Umar I (717–720 yillar) o‘z noiblari oldiga mehmonxona (xon)lar qurishni asosiy vazifalaridan biri sifatida qo‘ygan. Manbalarda, Umaviylar davrida Xurosonga hokimlik qilgan Asad ibn Abdullohning sahro hududlarida xonlar qurgani qayd etiladi: «Sharqdan yo‘lovchi keladi, g‘arbdan yana biri keladi, va ular bu yerda hech qanday kamchilikka duch kelmaydi».

Yo‘l mehmonxonalari qurilishi ayniqsa X–XII asrlarda keng miqyosda amalga oshirilgan. Al-Istahri va Ibn Havqalning ma’lumotlariga ko‘ra, Movarounnahrda o‘sha davrda 10 mingdan ortiq mehmonxona bo‘lgan. Bu yerda hayvonlar uchun yem-xashak, odamlar uchun ovqat va yotish joyi taqdim etilgan. Istahri Sog‘dda bir mehmonxonani ko‘rganini eslatib, uning darvozalari 100 yildan ortiq yopilmaganini va yo‘lovchilarga boshpana taqdim etishdan hech kim bosh tortmaganini aytadi. Ushbu mehmonxona 200 kishini, ularning xizmatkorlari, otlari va yuk hayvonlarini sig‘dira olgan.

Kamroq hashamatli karvonsaroylar esa savdogarlar jamiyatlari va qishloq jamoalari tomonidan qurilgan va boshqarilgan. Karvonsaroylar nafaqat yo‘l bo‘ylarida, balki shahar darvozalarida va shahar devorlari ichida ham joylashgan edi. Masalan, katta savdo shahri bo‘lgan Paykend darvozalari yaqinida karvonsaroylar mavjud bo‘lgan. Bu haqda Muhammad Narshahiy shunday yozadi: «854–855-yillargacha Buxoro qishloqlari soniga teng bo‘lgan mingdan ortiq rabotlar Paykend darvozalarida mavjud edi. Qishda bu yerda gaziylar turklar otryadlariga qarshi kurashish uchun yig‘ilardi». Garchi Sharq mualliflari ko‘pincha sonlarni oshirib yozgan bo‘lsa-da, bu ma‘lumot rabotlarning juda ko‘p bo‘lganligini ko‘rsatadi. Paykend shahri atrofida olib borilgan arxeologik izlanishlar natijasida sharqiy chekkada rejalashtirilishi jihatidan karvonsaroylarga o‘xshash bo‘lgan 20 ga yaqin inshoot qoldiqlari topilgan. Ayrimlari to‘liq qazib o‘rganilgan.

Shahar karvonsaroylari nafaqat mehmonxona sifatida xizmat qilgan, balki ularning ichida hunarmandlar ustaxonalari va savdogarlar do‘konlari joylashgan. Masalan, XI asrda yashagan sayohatchi va shoira Nosir Xisrav Misr (Qohira) shahridagi bir karvonsaroyini eslatib o‘tadi. Bu yerda to‘qimachilik savdogarlari yashagan: quyi qavatda tikuvchilar, yuqori qavatda esa latta tuzatuvchilar ishlagan. Isfahonda esa u faqat bitta ko‘chada 50 karvonsaroy sanab o‘tgan.

Shuningdek, Samarqand hukmdori Ibrohim Tamg‘achxon XI asrda madrasalar va shifoxonalar qurgan hamda ularga vaqf sifatida beshta shahar karvonsaroyini, ikki hammomni va ikki do‘konni taqdim etgan. Vaqf inshootlari sifatida shahar karvonsaroylari egalarga, asosan hukmdorlarga, katta daromad keltirgan.

O‘rta asr shahar karvonsaroylari to‘g‘risidagi ma‘lumotlar cheklangan, chunki ularning aksariyati saqlanib qolmagan. Ammo yo‘l bo‘yidagi karvonsaroylar Sharq mamlakatlarida keng tarqalgan va ko‘p o‘rganilgan.

Qadimgi karvon yo‘llari urbanizatsiya jarayonlariga katta ta‘sir ko‘rsatgan. Bu yo‘llar orqali nafaqat savdo, balki madaniy va texnologik innovatsiyalar, diniy g‘oyalar ham tarqalgan. Shu sababli, yirik karvon yo‘llari bo‘ylab shaharlar va qishloqlar rivojlangan.

Karvon yo‘llari bo‘ylab joylashgan shaharlar, masalan, Samarqand, Buxoro va Xiva tijorat markazlariga aylangan. Ushbu shaharlar savdo tufayli boyib, ularning iqtisodiy bazasi mustahkamlangan. Karvonsaroylar, bozorlar va omborxonalar kabi infrastrukturalar rivojlanib, urbanizatsiya jarayonlarini tezlashtirgan.

Karvon yo‘llari madaniy almashinuv vositasi sifatida xizmat qilgan. Masalan, Buyuk ipak yo‘li orqali buddizm, zardushtiylik, islom va boshqa dinlar turli hududlarga tarqalgan. Shaharlar bu dinlar va madaniyatlar uyg‘unlashuvi natijasida o‘ziga xos madaniyat markazlariga aylangan.

Karvon yo‘llari bilan bog‘liq savdo-sotiq shaharsozlik madaniyatiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatgan. Arxitektura, suv ta‘minoti tizimlari, himoya devorlari va boshqa muhim infratuzilmalar rivojlangan. Samarqanddagi Registon, Buxorodagi Po-i-Kalon majmuasi kabi inshootlar buning yorqin misolidir.

Karvon yo‘llari shaharlarni strategik nuqtaga aylantirgan. Bular orqali nafaqat savdo, balki siyosiy nazorat ham amalga oshirilgan. Yirik davlatlar va imperiyalar (masalan, Kushonlar, Somoniylar) ushbu yo‘llar ustidan nazorat o‘rnatib, ularni o‘z siyosiy qudratining asosi sifatida ishlatgan.

Bu omillar natijasida qadimgi karvon yo‘llari urbanizatsiya jarayonlari va shaharsozlik madaniyatining uzviy qismiga aylangan. Bu jarayonlar bugungi kun shaharlarining rivojlanishida ham asos bo‘lib xizmat qilgan.

O‘zbekiston Respublikasining mustaqillik yillarida qadimiy Ustrushona davlatining o‘tmish tarixini moddiy madaniyat asosida o‘rganish va uni ommalashtirishda akademiklar Yu.F. Buryakov, A.A.Gritsina, M.X.Pardayev, T.O.Omonjulov, S.Qudratov, B.B.To‘ychiboyev hamda elshunos T.U.Salimovning hissalarida katta ahamiyat kasb etadi.

Qadimdan Ustrushona hududida o‘zbek va tojik xalqlari mushtarak yashab kelishgan. Ayniqsa, o‘zbek xalqining ushbu hududdagi etnogenez jarayoni va shakllanishi tarixiy tahlili dolzarb masala hisoblanadi. Turkiston tog‘ tizmalarining shimolidagi hududlar geografik o‘rni va iqlimi sabab inson yashashi uchun qulay bo‘lib, bu yerda odamlar qadimgi tosh davridan boshlab istiqomat qilishgan. Eneolit va bronza davridan boshlab, ishlab chiqarish ehtiyojlari hamda ekologik vaziyat talablari natijasida shimoli-sharqiy ko‘chmanchi chorvador qabilalarning bir qismi asta-sekin o‘troq hayot tarziga moslasha boshlagan.

Ustrushonaning geografik joylashuvi boshqa voha va suv havzalaridan farq qilib, asosan tog‘ va tog‘ oldi hududlaridan iborat. Aholi dastlab tog‘li hududlarni, so‘ngra tog‘ oldi va tekislik qismlarini o‘zlashtirib, arxaik davrdanoq qishloqlar va shaharlar barpo eta boshlagan. Ustrushona va Farg‘ona chegaralarida ikki xil ibtidoiy madaniyat izlari mavjud bo‘lib, er. avv. II-I ming yilliklarda Sirdaryoning o‘ng sohilida ko‘chmanchilar, chap sohilida esa Xo‘jand va O‘ratepa atrofida o‘troq aholi yashagan.

Bronza va ilk temir davriga oid mozorqo‘rg‘onlar Xo‘jand, O‘ratepa, Nov va Zomin hududlarida uchraydi. Qadimiy Ustrushona hududida bronza davridan boshlab ilk dehqonchilik madaniyati rivojlangan. Arxeolog A.N.Bernshtamning fikricha, Asht bronza davri mozorlaridan topilgan ashyolar Qozog‘istondagi so‘nggi bronza davri materiallariga o‘xshash bo‘lib, saklar madaniyatiga yaqin.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, turkiyzabon qabilalarning O‘rta Osiyoga ilk kirib kelishi bronza davriga borib taqaladi. Aynan mana shu davrdan boshlab o‘zbek xalqi etnogenezining boshlanishi va Ustrushona hududidagi shakllanish jarayonlari bog‘lanadi.

Er. avv. birinchi ming yillikning boshlarida Ustrushonada aholining o‘troqlashuvi kuchayib, voha sharqiy va shimoliy qismidagi adirlar va rustaklarda yashovchi odamlar dehqonchilik bilan shug‘ullana boshladi. Yunon manbalariga ko‘ra, er. avv. birinchi ming yillik o‘rtalarida Ahamoniylar hukmdori Kir II O‘rta Osiyoga kirib kelganida, vohada chegaraviy yetti qal’a qurilgan. Bu davrda shahar va qal’alar barpo etish uchun zarur shart-sharoitlar mavjud bo‘lgan. Arxeologik ma’lumotlarga asoslanganda, Ustrushonadagi ayrim shaharlar er. avv. VII-VI asrlarda shakllanib, ular Nurtepa va Qurqatlardir.

A.A.Gritsinaning ta’kidlashicha, Sovot, Qurqat, Xo‘jand, Xovos, Nurtepa, Bunjikat, Kiropol, Jizzax kabi shaharlar er. avv. asrlardayoq Buyuk Ipak yo‘lida joylashgan bo‘lib, antik va ilk o‘rta asrlarda ham faoliyat yuritgan. Ustrushona urbanizatsiya jarayonlari haqida fikr yuritgan M.X.Pardayev tojikistonlik olimlarning tadqiqotlariga asoslanib, Xo‘jandning er. avv. VI-V asrlarda vujudga kelganini va uning aholisi Sug‘d-Ustrushona hamda Sak-Farg‘ona xalqlaridan iborat bo‘lganini qayd etadi.

T.O.Omonjulov ma’lum qilishicha, bu davrda asosiy aholi o‘troqlashgan sug‘diylar bo‘lib, Sirdaryo sohillari va shimoliy-sharqiy tog‘ yon bag‘irlarida ko‘chmanchi shakl (sak) qabilalari yashagan. Sirdaryoning janubiy dasht atroflaridagi aholi shakl konfederatsiyasiga aloqador bo‘lib, T.X.Xo‘jayevning fikriga ko‘ra, antropologik jihatdan yevropoid irqiga mansub bo‘lishgan. O‘troqlashgan aholi va chorvadorlar o‘zaro iqtisodiy va ijtimoiy aloqada bo‘lib, hamjihatlikda yashashgan. Bu holat Aleksandr Makedonskiyning bosqini va yunonlarga qarshi kurash davrida ham ko‘zga yaqin sezilgan.

Yunon manbalarida O‘rta Osiyo aholisi «yovvoyilar» («varvar») deb atalgan. Kvint Kursiy Rufning yozishicha, Kiropol shahri yunon-makedonlardan muvaffaqiyatli himoya qilingan va bu ishda «memakenlar qabilasi» ishtirok etgan. I.V.Pyankovning fikricha, Kiropol markaz bo‘lgan voha aholisi memakenlar deb atalgan. Chamasi, memakenlar vohaning eng qadimgi aholisi bo‘lib, keyinchalik qardosh qabilalarning umumiy nomi sifatida qo‘llanilgan.

Yunon-makedon bosqini tufayli er. avv. IV asrda Kiropol, Nur, Sovot, Qurqat kabi aholi markazlari inqirozga yuz tutgan. O‘troq aholining bir qismi qadimgi Choch va Dovon hududlariga ko‘chib o‘tishga majbur bo‘lgan. Nurtepa shahar manzilgohi qadimshunos olimlar tomonidan memakenlar madaniyatiga mansub deb baholanadi.

Er. avv. birinchi ming yillikning oxiri va milodning boshlariga kelib, yunon-makedonlar talofatli ta’siri tugagandan keyin, osoyishtalik sababli vohada hayot yanada jonlanadi. Ustrushonaning G‘arb va Sharq ipak yo‘li savdo tarmog‘ida joylashgani sababli ilk o‘rta

asrlar davrida yirik savdo iqtisodiy markazlar yuzaga keladi. Shu tariqa, O‘rta Sirdaryo havzasida yangi bir davlat boshqaruvi yuzaga keladi.

Er.avv. II-I asrlarda Qang davlati shakllanishi jarayonida vohaga sharqdan qang‘arlar, Shimoliy Tyanshan va Oloy hududidan usunlar kirib keldi. Sarmatlar ko‘proq yevropoid qiyofada, qang‘arlar va usunlarda kuchaygan mo‘g‘uliy qorishma sezilarli darajada bo‘lgan. Shu tariqa Sirdaryoning o‘rta sohillarida sharqiy, janubiy va g‘arbiy tomondan ko‘chib kelgan qabilalar aralashuvi asosan xunlar davrida er. avv. 140–130 yillarda Sharqiy Turkistondan chiqqan yuechjilar Dovon, Ustrushona va Sug‘diyona viloyatlari hududidan o‘tib, O‘rta Osiyoning janubiy mintaqalariga kirib bordilar va Kushonlar saltanatiga asos soldilar. Er. avv. I asrdagi «Han shu» nomli Xitoy yilnomasi ma’lumotlariga ko‘ra, Kushon davlatiga asos bo‘lgan ilk yer egaliklari hozirgi Xo‘jand bilan Bekobod o‘rtasida joylashgan ekan.

Hindikushdan tortib Yettisuvgacha, Tojikistondan toki Sharqiy Turkistongacha tarqalgan «noma’lum yozuv» yodgorliklarini tadqiq qilgan N.Rahmonov va B.Matboboyevlar, K.Papen va E.Ratveladzelarning «noma’lum yozuv yuechji qabilasiga mansub» degan qarashlariga asoslanib, «turkiy-run yozuvlarining qadimiy vatani bugungi O‘zbekiston» yoki «Turkiy yozuvning vatani bugungi O‘rta Osiyo» degan fikrga keladilar.

Yozuv mavjud bo‘lgan davr er. avv. V-IV asrlardan to er. VII-VIII asrlarni qamrab olib, mazkur fikrlarga ko‘ra yuechjilar dastlab Markaziy Osiyoda yashaganlar. Farhod GESi qurilishi paytida 1947 yilda Bekobodda Qoramoza‘rdan topilgan turkiy yozuv (er. V–VII asrlar), Isfara yozuvlari (er. VI–VIII asrlar) N.Rahmonov va B.Matboboyevlar tomonidan «Kushon davlatidagi yozuv an‘anasining davomi» sifatida qaraladi.

Foydanilgan adabiyotlar.

1) Kudratov, D. (2023). ABOUT THE SHRINE OF KHOJAMUSKENT FATHER IN JIZZAH OASIS. *American Journal Of Social Sciences And Humanity Research*, 3(12), 73-78.

2) Қудратов, Д. (2022). IX-XIV АСРНИНГ ЎРТАЛАРИ ШАҲАРЛАРИНИНГ РИВОЖЛАНИШ ОМИЛЛАРИ. *RESEARCH AND EDUCATION*, 236.

3) Qudratov, D. (2021). PECULIARITIES OF THE FIRST URBANIZATION PROCESSES IN THE FERGANA VALLEY. *CURRENT RESEARCH JOURNAL OF HISTORY*, 2(12), 13-16.

4) Dilshod, A., Zilola, A., & Ismoil, R. (2025). YOZUV ISLOHOTI VA DINIY MEROSGA MUNOSABAT: INGLIZ OLIMLARINING YONDASHUVI. *YANGI O‘ZBEKISTON, YANGI TADQIQOTLAR JURNALI*, 2(9), 28-41.

5) Davron O‘g‘li, A. D. (2025). AFSHINLAR SULOLASINING TASHKIL TOPISHI VA FAOLIYATI. *INNOVATION IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM*, 6(51), 600-605.

6) Dilshod, A., Zilola, A., & Ismoil, R. (2025). XX ASRNING 20-30 YILLARIDA INGLIZ MANBALARIDA O‘ZBEKISTON MADANIYATING ASOSIY YO‘NALISHLARI VA MUOMMALARI DAVR TARIXSHUNOSLIGIDA. *TA‘LIM, TARBIYA VA INNOVATSIYALAR JURNALI*, 1(6), 90-101.

7) Dilshod, A., Zilola, A., & Ismoil, R. (2025). INGLIZ MANBALARIDA 1927–1938 YILLARDA O‘ZBEKISTON MADANIY MANZARALARI: REPORTAJLAR, JURNALLAR VA ARXIV HUJJATLARI TAHLILI. *YANGI O‘ZBEKISTON, YANGI TADQIQOTLAR JURNALI*, 2(9), 11-27.

8) Davron O‘g‘li, A. D. (2025). ILK O‘RTA ASRLAR DAVRI YOZMA VA ARXEOLGIK MANBALARIDA USTRUSHONA. *INNOVATION IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM*, 6(51), 606-612.

9) Davron o‘g‘li, A. D. (2025). O‘RTA OSIYO KO‘CHMANCHI CHORVADORLARI TARIXINING O‘RGANILISHI. *YANGI O‘ZBEKISTON, YANGI TADQIQOTLAR JURNALI*, 2(8), 100-113.

10) Davron O‘g‘li, A. D. (2025). ILK O‘RTA ASRLARDA USTRUSHONADAGI SIYOSIY HOLAT. *INNOVATION IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM*, 6(51), 613-619.

11) Dilshod, A., Abdumatov, A., & Ismoil, R. (2025). FORMATION AND DEVELOPMENT OF HISTORICAL GEOGRAPHY GULISTAN STATE UNIVERSITY. *TA‘LIM, TARBIYA VA INNOVATSIYALAR JURNALI*, 1(6), 47-53.

12) Маматов, Ш. М., & Алибеков, У. Ю. (2019). Повышение благосостояния сельского населения Узбекистана в свете Стратегии действий. *Наука, техника и образование*, (5 (58)), 63-65.

13) Nematov, R. A., & Almanov's, Q. O. (2022). The role of historical sources in the study of the history of the turkish empire. *American Journal Of Social Sciences And Humanity Research*, 2(10), 25-31.

14) Неъматов, Р. (2023). Илк ўрта асрлар Хоразм тарихшунослигининг бугунги ҳолати. *История и культура центральной Азии*, 1(1), 122-125.

15) Неъматов, Р. (2023). Хоразм Африкийлар сулоласи–Турк хоқонлиги сиёсий алоқалари. *Journal of Fundamental Studies*, 1(7), 16-23.

16) Галиев, С., Абдуматов, А., & Неъматов, Р. (2025). ГЕРОИ-ТАТАРЫ УЗБЕКИСТАНА, УЧАСТВОВАВШИЕ ВО ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЕ. *Наука и инновации в системе образования*, 4(4), 35-39.

17)OBID, N., ULUGBEK, M., SHAROF, M., & RUSTAM, N. (2022). SOME CONSIDERATIONS OF THE COUNTRY LIFESTYLE DURING THE PERIOD OF PUBLIC COLLECTIVIZATION. *International Journal of Intellectual Cultural Heritage*, 2(1), 86-94.

18)Nazarov, O. R., & Nematov, R. A. O. (2020). FROM THE HISTORY OF UZBEKISTAN'S COOPERATION WITH UNESCO. *Bulletin of Gulistan State University*, 2020(4), 45-49.

19)Неъматов, Р. (2023). ИЛК ЎРТА АСРЛАРДА ХОРАЗМДА КЕЧГАН ЭТНОМАДАНИЙ ЖАРАЁНЛАР. *Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари/Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук/Actual Problems of Humanities and Social Sciences*, 3(6), 14-23.

20)Ne'matov, R. (2023). ILK O 'RTA ASRLARDA XORAZM TARIXSHUNOSLIGINING O 'ZIGA XOS JIHATLARI. *Interpretation and researches*, 1, 21.

21)Неъматов, Р. А. У. (2020). Интеллектуальное и культурное наследие узбекского народа. *Наука, образование и культура*, (4 (48)), 85-87.

22)Nematov, R. A. (2025). Early medieval ethnic processes in Khorezm oasis in archaeological and written sources. *American Journal of Philological Sciences*, 5(02), 10-16.

23)Nematov, R. (2024). REFLECTION OF THE HISTORY OF KHOREZM IN THE EARLY MIDDLE AGES IN WRITTEN SOURCES. *Решение социальных проблем в управлении и экономике*, 3(12), 72-78.

24)Неъматов, Р. А. Ў. (2024). ИЛК ЎРТА АСРЛАРДА ХОРАЗМ ТАРИХИНИНГ ЁЗМА МАНБАЛАРДА АКС ЭТИШИ. *Science and innovation*, 3(Special Issue 6), 377-382.

25)BOSIMOVICH, T., & ALISHER, A. (2022). FROM THE HISTORY OF THE ANCIENT DEFENSE WALLS. *International Journal of Intellectual Cultural Heritage*, 2(5), 61-65.

26)Назаров, О., & Абдуматов, А. (2024). ҲАДИС ИЛМИ РИВОЖИДАГИ ОЛТИН ДАВР. *Ilm-fan va ta'lim*, (3 (18)), 151, 312.

27)Yuldashevich, A. U., Akhmatkulovich, A. A., & Ugli, R. I. K. (2024). STRUGGLE FOR THE NEWLY FORMED ORENBURG-TASHKENT CARAVAN TRADE ROUTE OF THE BUKHARA EMIRATE AND THE KOKHAN KHANATE AT THE BEGINNING OF THE 19TH CENTURY. *CURRENT RESEARCH JOURNAL OF HISTORY*, 5(12), 16-21.

28) Абдуматов, А. А. (2024). АКАДЕМИК АБДУЛАХАД МУХАММАДЖОНОВ ИЛМИЙ МЕЪРОСИДА ТАРИХИЙ ТАФАККУР МАСАЛАСИ. *Science and innovation*, 3(Special Issue 6), 426-431.

29) Bosimovich, T. B., & Jonibek, R. (2022). FROM THE HISTORY OF EARLY MEDIEVAL POTTERY CRAFT. *World Bulletin of Social Sciences*, 16, 86-87.

30) Vildanovich, G. S., Axmatkulovich, A. A., & Xoshimjon o'g'li, R. I. (2025, May). SOTSIOLOGIK TARIXDA KO 'CHMANCHILIK FENOMENINING O 'RGANILISHI: YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR VA BAHOLASH MEZONLARI. In *International Conference on Educational Discoveries and Humanities* (pp. 78-81).

31) Komil o'g, M. R. S. (2025, May). TURK XOQONLIGI: DASTLABKI DAVLATLILIK SHAKLLARI VA ULARNING O 'RTA OSIYO TARIXIDAGI ROLI. In *International Conference on Modern Science and Scientific Studies* (pp. 343-349).

32) Абдуматов–Исследователь, А., & Маъруфов, Ш. (2025, May). ТУРЕЦКАЯ ВНЕШНЯЯ ПОЛИТИКА В ОТНОШЕНИИ ТЮРКОЯЗЫЧНЫХ ГОСУДАРСТВ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ—ЧЛЕНОВ ЕАЭС (1991–2015 ГГ.). In *International Conference on Modern Science and Scientific Studies* (pp. 293-296).

33) Komil o'g, M. R. S., Axmatkulovich, A. A., & Vildanovich, G. S. (2025, May). XORAZM MA'MUN AKADEMIYASI VA BAYTUL-HIKMA OLIMLARI O 'RTASIDAGI O 'ZARO HAMKORLIK. In *International Conference on Modern Science and Scientific Studies* (pp. 305-311).

34) Axmatkulovich, A. A., & Xoshimjon o'g'li, R. I. (2025, May). MIRZACHO 'LNI O 'ZLASHTIRISH VA KO 'CHIRISH SIYOSATI: TARIXIY-TAHLILIY YONDASHUV. In *International Educators Conference* (pp. 207-212).

35) Galiyev, S. (2024, September). O 'ZBEKISTONDA IMKONIYATI CHEKLANGAN BOLALAR MAXSUS TA'LIMI. In *CONFERENCE ON THE ROLE AND IMPORTANCE OF SCIENCE IN THE MODERN WORLD* (Vol. 1, No. 8, pp. 110-114).

36) Galiyev, S. (2024). O 'ZBEKISTONDA INKLYUZIV TA'LIM ASOSLARINING O 'RNATILISHI VA RIVOJLANISHI. *Journal of science-innovative research in Uzbekistan*, 2(9), 70-74.

37) Hakimova, S., & Galiyev, S. (2025). INGLIZ PARLAMENTING TARIXIY O 'ZGARISHLARI. *Решение социальных проблем в управлении и экономике*, 4(4), 157-163.

38) Шадманкулова, М. М. (2018). СОЧЕТАНИЕ ЛИБЕРАЛЬНЫХ-ДЕМОКРАТИЧЕСКИХ ИДЕЙ В СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЖИЗНИ УЗБЕКИСТАНА. *Социосфера*, (4), 226-232.

39)Шодмонкулова, М. М. (2018). ЛИБЕРАЛИЗМ: ИСТОРИЯ И СОВРЕМЕННОСТЬ. *Наука и образование: проблемы, идеи, инновации*, (4), 26-30.

40)Шодмонкулова, М. (2025). ЛИБЕРАЛ-ДЕМОКРАТИК ҒОЯЛАРНИНГ ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОН ТАРАҚҚИЁТ СТРАТЕГИЯСИНИ АМАЛГА ОШИРИШДАГИ ЎРНИ. *Решение социальных проблем в управлении и экономике*, 4(4), 176-181.

41)Шодмонкулова, М. (2025). ҒАРБ ЛИБЕРАЛ-ДЕМОКРАТИК ҒОЯЛАРИНИНГ ЎЗИГА ХОСЛИГИ. *Решение социальных проблем в управлении и экономике*, 4(4), 164-169.

42)Шодмонкулова, М. (2025). Либерал-Демократик Ғояларнинг Тараққиёт Стратегиясини Амалга Оширишдаги Ўрни. *Решение социальных проблем в управлении и экономике*, 4(4), 170-175.

43)Шодмонкулова, М. (2025). ЎРТА СИНФ-МУЛҚДОРЛАР СИНФИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ. *Решение социальных проблем в управлении и экономике*, 4(4), 152-156.

44)Шодмонкулова, М. М. (2025). ЖАМИЯТ ТАРАҚҚИЁТИДА СИЁСИЙ ЛИБЕРАЛИЗМНИНГ АҲАМИЯТИ. *FORMATION OF PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY AS INTERDISCIPLINARY SCIENCES*, 4(38), 354-357.

45)Mavlyanov, U. N. (2020). Problems of Ontology in the Heritage of Ali Safi. *International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding*, 7(7), 540-545.

46)Мавлянов, У. Н. (2020). ПРОБЛЕМЫ ОНТОЛОГИИ И НАСЛЕДИИ АЛИ САФИ. *Вестник Российского философского общества*, (1-2), 200-209.

47)Mavlyanov, U. N. (2021). FAHRUDDIN ALI SAFI'S TEACHING ABOUT BEING. *Bulletin of Gulistan State University*, 2021(2), 61-67.

48)Mavlyanov, U. (2022). ABOUT “THE ART ACADEMY OF BAYSUNKUR”. *European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies*, 2(06), 133-138.

49)Мавлянов, У. Н., Райимжонов, И. Х., & Абдуалимова, З. М. (2025). ФРИДРИХ НИЦШЕ ВА МАДАНИЯТНИНГ ИРОДА АСОСИДАГИ ТАЛҚИНИ. *Современные подходы и новые исследования в современной науке*, 4(5), 91-98.

50)Мавлянов, У. Н., Райимжонов, И. Х., & Абдуалимова, З. М. (2025). СЛАВЯН ЦИВИЛИЗАЦИЯСИ ВА УНИНГ КЕЛАЖАГИ: ДАНИЛЕВСКИЙ БАШОРАТИ. *Современные подходы и новые исследования в современной науке*, 4(5), 82-90.

51)Mavlyanov, U. N. (2023). Issues of Knowledge in the Legacy of Ali Safi. *Journal of Social Sciences and Humanities Research Fundamentals*, 3(07), 41-43.

52)Мавлянов, У. (2025). АЛЛОМАГА НАВОИЙ ТАЪРИФИ. *Теоретические аспекты становления педагогических наук*, 4(7), 142-146.

53)Мавлянов, У. Н., & Тангирбердиев, Ш. (2025). АЛИ САФИЙ ҲАЁТИ ВА МЕРОСИ ҲАҚИДА. *Решение социальных проблем в управлении и экономике*, 4(4), 78-84.

54)Мавлянов, У. Н. (2025). АЛЛОМАНИНГ МЕРОСИДА БОРЛИҚ ВА БИЛИШ МАСАЛАЛАРИНИНГ ҚЎЙИЛИШИ. *Решение социальных проблем в управлении и экономике*, 4(4), 73-77.

55)Мавлянов, У. Н. (2025). БУЮК СИЙМОЛАР БЕШИГИ. *Решение социальных проблем в управлении и экономике*, 4(4), 68-72.

56)Исроилов, М. Я. (2019). Образование и его развитие в Узбекистане. *Academy*, (5 (44)), 48-49.

57)Исроилов, М. Я. (2015). Влияние использования Интернет-ресурсов на повышение эффективности обучения истории. *Наука, техника и образование*, (5 (11)), 147-148.

58)Исроилов, М. (2024). УЧИНЧИ РЕНЕССАНС: ТАРИХИЙ ПОЙДЕВОР ВА ИСТИҚБОЛ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 4(26), 419-423.

59)Исроилов, М. Я. (2016). РОЛЬ РАЗЛИЧНЫХ ТРАДИЦИЙ, ОБРЯДОВ И ЦЕРЕМОНИЙ, СВЯЗАННЫХ С ПОЛОМ И ВОЗРАСТОМ, В СОЦИАЛЬНОЙ ЖИЗНИ И ЭТНОГРАФИИ УЗБЕКОВ. In *Люди, культуры, пространство: социокультурная динамика мира Евразии* (pp. 231-235).